

O učiteľoch egoistoch: antitéza

List kolegovi Ľubomírovi Tomáškovi

Milý Ľubko,

Váš text, uverejnený v Slove 5/04, je výborným podnetom pre premýšľanie. Je tiež, vďaka zjednodušeniam, elegantný. Viete, že sa často zastávam „geniálneho zjednodušovania“ ako metódy poznávania sveta a ľudí. Obávam sa však, že hoci analytická časť Vášho textu má takýto charakter, jeho závery sú zjednodušením, ktoré – v jeho *rozhodujúcej* (v prípade článku v slovenskom týždenníku) *normatívnej* podobe, ale aj v jeho podobe čisto poznávaco-deskriptívnej – je zjednodušením prílišným a vari nedomysleným. „Cieľom slovenskej akademickej komunity by malo byť vypestovať kult egoistického učiteľa“ – to je hlavná idea Vášho článku. Zdá sa mi, že ste jednoducho podľahli autonómnej dynamike textu: ako by počítačové podmienky, bystrý postreh o jednom type slovenského univerzitného „intelektuála“, vnútili Vášmu písaniu, priam nezávisle od Vašej vôle, jeho celý ďalší priebeh. Moje pochybnosti sa týkajú dvoch oblastí:

(I) Ako zástanca „naturalizácie“ sféry toho, čo bolo dosiaľ len predmetom kultúrnych vied, oceňujem biologický pohľad na človeka a spoločnosť. A teda aj využitie poznatkov a argumentov Hamiltona či Dawkinsa a iných, ako ste to urobili v tomto texte, ale i inokedy. Jednako, myslím si, že termíny „sebecko“ a „altruizmus“, ktoré používame v biológii, majú v nej čisto metaforický charakter a svoje autentické použitie (bez úvodzoviek) majú iba vo výklade ľudských záležitostí. Pripomeňme si: Podľa výkladového Cambridgeského slovníka „sebecký“ (selfish) je taký tvor, ktorý sa stará iba o to, čo chce alebo potrebuje, bez toho, aby bral do úvahy potreby alebo priania iných ľudí. Vo Websterovom slovníku „sebecký“ je ten, ktorému záleží iba na uspokojení vlastných želaní a je ochotný kvôli tomu obetovať city, potreby atď. iných.

Keď sa biologické metafory spätne aplikujú na ľudské záležitosti, vzniknú nepríjemné, a vari aj nebezpečné, nedorozumenia. Je vecou zásadnej dôležitosti odlišovať evolučné *homológie* od metafor. „Sebecký gén“ je už dnes aj pre samého Richarda Dawkinsa podstatne menej „sebecký“, než bol v jeho prvej knihe, už „kooperuje“ s inými, ba hranice medzi ním a inými „sebcami“ sa celkom rozmazávajú či strácajú. No naďalej je to iba metafora. Gén (rovnako ako metafora o jeho „sebeckve“) pretrváva, pretože pretrváva, platí „ontický princíp“ („svet je taký aký je, lebo niektoré entity trvajú dlhšie ako iné“) – a nič viac. Gén nemá nijaké „sebazájmy“. To sa samozrejme vzťahuje aj na „altruistické“ včelie robotnice, na ktorých význam termínu demonštrujete. Ale vzťahuje sa asi aj na sliepku, ktorá vysedí svoje vajcia a kvôli kurčiatkam je „ochotná“ obetovať svoj život – aby, keď trochu vyrastú, ich aktívne odháňala od seba. Je tak evolúciou naprogramovaná: hoci sa v dvoch fázach vývinu svojich potomkov správa protikladne, v jednej i druhej koná v ich „záujme“; a tým aj v „záujme“ svojich vlastných génov. Situácia súčasného človeka je iná. Preto ľudský svet je možno – a aj *bezpodmienečne* treba! – síce vykladať cez biológiu, ale *nemožno* a *neslobodno* ho na ňu redukovať (v tomto pohľade sa vari odlišujem od E. O. Wilsona).

(II) Evolúcia, ako postupuje dopredu a nahor, generuje vyššie a *kvalitatívne* nové roviny. Takto „sa vynorili“, emergovali u živočíchov emócie. Takto medzi nimi emergovala u človeka (možno ako prejav objavenia sa „zrkadliacich neurónov“) *empatia*. Empatia sa nedá odvodiť ani z inkluzívneho, ani z reciprokeho altruizmu; a nie je génovým ani ekonomickým nepotizmom. Je však jedným zo závažných zdrojov ľudskej schopnosti seba prekročenia, *transcendencie*. Iným zdrojom transcendencie, ktorý som viackrát v minulosti analyzoval, je ľudská *mýtofilia*, potreba a záľuba v mýtoch. A ešte iným je jedno z viacerých vlákien

evolučnej útky (warp), v progredujúcej evolúcii stále prominentnejšie, vlákno *tvorivosti*. Nič z toho nie je, podľa môjho názoru, redukateľné na nižšie biologické roviny, a teda ani vysvetliteľné z nich. Takto tiež z biologickej evolúcie emergovala kultúrna evolúcia s mémami. Mémy, ako gény, majú svoje vlastné „sebestvo“, i svoj „altruizmus“, možno často „parazitujú“ na ľudských biologických danostiach, ale každopádne sa aj na ne vzťahuje ontický princíp: jednoducho pretrvávajú tie, čo pretrvávajú. Dodatočne, a posteriori, nachádzame rôzne príčiny tohto pretrvávania. Takto vidíme – tento argument som rozvinul vo svojej štúdii o prírodopise komunizmu a často ho používam inde – že moderná spoločnosť sa zachováva iba „zásluhou“ mnohých mémov (a opačne: tieto mémy iba „vd’aka“ nej), ale „zásluhou“ práve týchto mémov je aj to, že sa „*human beings*“ stali „*humane beings*“ – biologický druh *Homo sapiens* sa humanizoval. Keď sa tieto špecifické mémy vytratia, spoločnosť klesne na úroveň existencie malých skupín zo savany a človek sa vtedy spätne zredukujú na svoj biologický „stržeň“. Ku chladne vedeckému poznaniu nepatrí len konštatovanie o ľudskej prirodzenosti (či, presnejšie, prirodnosti), čo si nesieme zo savany a čo sa za krátke evolučné „mrknutie oka“ nemohla zmeniť. Patrí k nemu aj poznanie existencie všetkých týchto nových kultúrnych vrstiev, zahrňujúcich mýty, rozvinutý a prekvitajúci *sebaklam* (s podstatnou výhradou: je dokonalý, poctivý sebaklam naozaj ešte klamom?), všetky možné druhy ritualizácie (ktorá znamená, v lorenzovskom chápaní, využitie konkrétnych produktov evolúcie v rozdielnych kontextoch, k novým účelom). Bez týchto vyšších vrstiev by tak komplexný útvar, ako je moderná spoločnosť, nemohol, myslím si, *vôbec* existovať; a pri ich erózii je jej trvanie labilizované a ohrozené.

Uvediem, trochu náhodne, štyri fakty paradigmatického charakteru:

(1) Tvorivosť. Samozrejme, tvorivý vedec či umelec môže byť extrémne sebecký, slávybažný, zlý, neschopný empatie. Ale nič z týchto jeho vlastností nevysvetľuje ani jeho tvorivosť, ani jeho tvorbu, ani produkty jeho tvorby. Nič z toho nie je podmienkou, ale ani nie *určujúcou* príčinou a vysvetlením jeho diela. Tvorivý človek často nedbá na svoje zdravie, nejde mu o zárobok, nekalkuluje. Najmenej zo všetkého je skutočný tvorca vypočítavcom, aj keby hneď bol slepo egoistickým. Nedá mi nezacitovať Norberta Wienera z jeho knihy *Kybernetika a spoločnosť*: „Pravdupovediac, umelca, spisovateľa a vedca musí viesť taký neprekonateľný impulz k tvorivosti, že hoci by sa ich práca neplatila, mali by oni platiť za to, že môžu túto prácu vykonávať.“ Hegel vymyslel pekný termín „leť ducha“ – podľa neho Svetový Duch používa takýchto ľudí ako nástroj na to, aby sa sám mohol rozvinúť. Toto konštatovanie platí, aj keď zameníme Svetového Ducha za gény a mémy. Lenže vd’aka tomu je vôbec možná ľudská kultúra a vd’aka nej komplexná civilizácia. Tvorivý človek, „obetujúci sa“ až do sebazničenia, je „altruistom“ voči komu? Voči Svetovému Duchu?

(2) Zhubným, ba poviem bez preháňania, *tragickým*, prepojením medzi dawkinsovským úvodzovkovým „sebestvom“ („snahou“ génov o ich vlastné pretrvanie) a neúvodzovkovým sebestvom, ako mu bežne rozumieme v hovorovom jazyku (v tom zmysle, ako som citoval z výkladových slovníkov) vzniká absurdný záver, že matka, ktorá miluje svoje dieťa, pretože táto láska jej poskytuje intenzívnu príjemnosť, je vlastne sebec. Ale veď predsa starostlivosť o blaho vlastného dieťaťa jej často prináša aj veľa nepríjemnosti a utrpenia! Aký to nezmysel: *Ľudská* rodičovská (ale, koniec-koncov aj erotická, ba akákoľvek iná) láska ako prototyp sebestva! To, že mnohí rodičia sú egoistami, aj voči vlastným deťom, nerobí tento nezmysel menej nezmyselným.

(3) Človek prišiel na to, že sliepke môže dať vysedieť kačacie alebo husacie vajcia a ona sa vyliahnutým mláďatám venuje rovnako oddane (a keď odrastú, ich rovnako agresívne odháňa od seba), ako čo by to boli nosiče, „vehikly“, jej vlastných génov. Je to paradigmatický príklad človekom veľmi zmnoženej *ritualizácie* („leť človeka“ voči Svetovému Duchu? A či naopak?), ktorá je vedľa empatie univerzálnym javom v ľudskej spoločnosti. A zrejme aj podmienkou prosperujúcej civilizácie. Tak sa to v kultúrnej evolúcii

vyselektovalo: pôvodné biologické mechanizmy neslúžia už „sebecký“ vlastným génom, ale iným účelom. Činom, dielom, a nie čírou biológiou motívov (ktoré pritom u človeka majú aj iné vrstvy než len biologickú) sa v spoločnosti premeriava sebeckto alebo altruizmus. Koniec-koncov, ani sebeckto, ani altruizmus nie sú „vecami“ – sú to procesy, konkrétne činnosti, prejavy správania.

(4) Pri viacerých príležitostiach som už odsúdil zneužívanie podobenstva Adama Smitha o pekárovi, ktorý poskytne blaho nasýtenia mnohým ľuďom, pričom mu na nich figu záleží a nesleduje nič iné iba svoj vlastný zisk. Toto naivné zneužitie som označil za základ komického mudrnanstva dnešných nedovzdelaných pseudoliberalov, pre ktoré som navrhol názov *paraliberalizmus*. Smith podobenstvom pekára vysvetľoval fungovanie ekonomiky, ale nie fungovanie človeka. Adam Smith bol morálnym filozofom. Jeho prvá kniha sa venovala citu *sympatie* ako podstatnej charakteristiky ľudských bytostí, podmieňujúcej fungovanie spoločnosti ako celku (ktorej ekonomika je iba malou časťou).

Ľubko môj, viete, že sebaopozorovanie, introspekciu, propagujem za metódu výskumu, ktorú by bolo treba zaviesť, či skôr rehabilitovať. Nože skúste ju aplikovať na seba. Nedrží Vás na slovenskej univerzite iba racionálny výpočet strát a ziskov „egoistického učiteľa“, čo si budeme nahovárať! To by ste už dávno robili výskum a vyučovali študentov na nejakej elitnej americkej univerzite. Som si istý, ako Vás poznám, že vôbec, ale vôbec nie ste typom sebeckého človeka. Je to *naopak*, pretože Vaša „sebarealizácia“ – aby som použil Váš termín, s ktorým ste hlásanie potreby kultu egoistického učiteľa spojili – zahrňuje také potešenia, ako je sympatia, empatia, priateľstvo, láska, radosť z nachádzania symetrie a harmónie, rozkoš z hry, ktoré nemajú nijakú súvislosť s dawkinsovským úvodzovkovým „sebecktom“. Ale ani nie s autentickým sebecktom tých Vami pranierovaných ľudí, čo rečami o altruizme, či prípadne o službe národu či ľudstvu, jednoducho zakrývajú svoju obmedzenosť alebo neschopnosť. Samozrejme, primárne sú to *Vaše vlastné* potešenia, lenže nimi obohacujete aj svoje okolie a ich plody sú k prospechu iným ľuďom, nie iba Vám. Mimochodom, vôbec dawkinsovsky neslúžia Vaším génom. (Hádzam skôr obrátene.) Takže nielen v bežnom zmysle, ale ani v zmysle biologickej metafory nemožno takéto potešenia, a činy ku ktorým vedú a ktoré sú ale zároveň ich podmienkou, označiť za egoizmus. Obmením Váš návrh: pestujme a presadzujme kult takýchto krásnych potešení!

Liek na naše neduhy, Vami tak prenikavo a prepotrebne analyzovanými, chápem teda ináč, než ste vo svojom texte navrhli. Ani by som hádam nebol vo svojom názore tak kategorický, a ani Vás neoslovoval verejne cez časopis, v ktorom Váš text vyšiel, keby som sa neobával, že Vás tí, čo Vám závidia, budú zlomyseľne označovať za programového egoistu. Čo je horšie, že by tí z našej učiteľskej a vedeckej komunity, ktorých spoločne posudzujeme a odsudzujeme ako naozaj sebeckých jedincov, mohli vo Vašom texte hľadať ospravedlnenie a posvätenie svojho konania. Nechcel by som, aby niekto zaradil medzi vyznavačov paraliberalizmu aj Vás, úspešného učiteľa s veľkým vplyvom na mladých ľudí. V dobe, keď prudká dynamika sveta labilizuje všetky hodnoty a tým ohrozuje celú stavbu civilizácie, téza, že jedinec najviac prospieva spoločnosti a ľudstvu vtedy, keď premyslene a cieľavedome sleduje iba svoje vlastné záujmy, je najnechutnejším, ale aj najnebezpečnejším, *bludom*.

Ladislav Kováč